

Komentar in karta: 3/10

SLA V287.01 'lemež'

Danila Zuljan Kumar

1. Gradivo

Za pomen 'del pluga v obliki železnega rezila, ki zemljo izpodrezuje', knj. *lémež* (ĕ) in *lêmež* (é/é), je najpogostejše poimenovanje *lemež*, drugo najpogostejše poimenovanje je *železo* in besedna zveza s tem jedrom, tj. *plužno železo*, dvakrat tudi *zadnje železo*, redka pa so poimenovanja *ralnik*, *oralnik*, *mulpleh* ter *deska*, *dilja* in *gredelj*. Čeprav iz zapisanega gradiva ni mogoče zanesljivo ugotoviti, ali se kateri izmed odgovorov nanaša samo na lemež ali tudi na desko pri plugu, so tudi ti odgovori morfološko analizirani in prikazani na karti.

V točkah T062, T065, T067, T310, T375 in T385 izraza *lemež* ne poznajo.

2. Morfološka analiza

lemež-/lemeš < *lemež-b / *lemež-i (im. mn.) / *lemeš-b 'lemež'

plužni lemež < **pluž-ьn-ь-j-b lemež-b* / *lemeš-b* ← *pluž-ьn-ь (← *plug-b 'plug') + *lemež-b / *lemeš-b

lemežek < *lemež-bk-ь

železo < *želěz-o 'železo'

zadnje železo < **zad-ьń-e-j-e želěz-o* ← *zad-ьń-ь (< *zad-ьn-j-b) 'zadnji' (← *zad-ь 'zadnja stran') + *želěz-o 'železo'

plužno železo < **pluž-ьn-o-j-e želěz-o* ← *pluž-ьn-ь + *želěz-o

prvo železo < **pъrv-o-j-e želěz-o* ← *pъrv-ь 'prvi' + *želěz-o

spodnje železo < **sъ(n)-pod-ьń-e-j-e želěz-o* ← **sъ(n)-pod-ьń-ь* (< **sъ(n)-pod-ьn-j-b*) 'spodnji' (← **sъ(n)-* 'od zgoraj navzdol' + *pod-ь 'spodnja stran, tla') + *želěz-o

ralnik < *or-dl-ьn-ik-ь ← *or-dl-ьn-ь ← *or-dl-o 'ralo'

oralnik < *or-a-l-ьn-ik-ь ← *or-a-l-ьn-ь ← *or-a-ti 'orati'

deska < *(*dъsk*)-a 'deska' < *(*dъsk*)-a ← rom. *deska 'lesena plošča'

gredelj < *gręd-el-ь ← *gręd-a 'bruno, tram' (v T395 s prekmurskim *-l̥* > **-l̥* (Ramovš 1924: 49))

rezilo < *rěz-i-dl-o ← *rěz-a-ti 'rezati, trgati, sekati'

rezalnica < *rěz-a-l-ьn-ic-a ← *rěz-a-l-ьn-ь

podrezalo < *podь-rěz-a-dl-o ← **podь-* 'pod' + *rěz-a-dl-o (← *rěz-a-ti)

nožič < *nož-ít-ь ← *nož-ь 'nož'

otka < *otь-tьk-a ← **otь-* 'od, proč' + *tьk-nq-ti 'dotakniti se' (ESSJ II: 261)

lopata < *lop-at-a 'lopata' ← *lop-ь 'list, nekaj ploščatega'

merjasec ≤ *merasec/meresecc* ≤ *neresecc* // *mresec/*nresec ≤ *nerst-bc-b *'ki se pari, ki je sposoben parjenja' ← *nerst-i-ti 'drstiti se, pariti se'

črtalo < *čbrt-a-dl-o ← *čbrt-a-ti ← *čbrt-a 'črta'

žrd < *žbrd-b *'drog v plotu'

plug < *plug-b 'plug'

vlak < *volk-b 'vlečenje, vleka' ← *velti (< *velk-ti) *vblk-q 'vleči'

blanja < *(*blań*)-*a*, nejasno, morda v zvezi z dalmat. *plana* 'deska', zaradi vzglasnega *b-* najverjetneje z istriot. ali furl. posredovanjem

plužna blanja < *pluž-bn-a-j-a (*blań*)-*a* ← *pluž-bn-b (← *plug-b 'plug') + *(*blań*)-*a*

železna blanja < *želēz-bn-a-j-a (*blań*)-*a* ← *želēz-bn-b (← *želēz-o) + *(*blań*)-*a*

dilja < *(*diļ*)-*a* ← nem. *Diele* 'deska'

punta < *(*punt*)-*a* ← it. *punta* 'ost, konica, vrh'

špič < *(*špič*)-*b* ← nem. *spitz* 'koničast, oster'

haba < *xab-a, nejasno (ESSJ I: 189; TSVK 4: 131)

mulpleh, nejasno, verjetno v zvezi z bav. nem. (*Molt*)*plēch* 'deska pri plugu' (WBÖ 3: 335)

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *nožič* v T004, *otka* v T009, *haba* v T020, *merjasec* v T035, *lopata* v T076, *črtalo* v T087, *žrd* v T112, *punta* in *špič* v T137, *plug* v T383 in *vlak* v T407.

Kot enkratnice z *-rez-* so kartirani leksemi *rezalnica* v T205, *podrezalo* v T286 in *rezilo* v T387.

Kot enkratnica z *lemež-* je kartiran leksem *lemežek* v T042.

Kot enkratna besedna zveza z *lemež* je kartiran leksem *plužni lemež* v T052.

Kot enkratni besedni zvezi z *železo* sta kartirana leksema *prvo železo* v T291 in *spodnje železo* v T346.

Kot enkratni besedni zvezi z *blanja* sta kartirana leksema *železna blanja* in *plužna blanja* v T368.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *lemež* v T368, *blanja* v T372 in *plužno železo* v T414.

Kot opis je kartirano verjetno izpustno (eliptično) poimenovanje *oralno* v T037.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T062, T065, T067, T310, T375 in T385.

4. Uporabljena dodatna literatura

TSVK 4; WBÖ 3

5. Primerjaj

SLA: V286a.01 *ralo* (3/9); OLA: 562, 563; ALE: 259, 260 *plužna deska*; SDLA-SI: 391; ALI: 3549; ASLEF: 3198; HJA: 872, 875 *deska*; LinGeH: 931a; 831d *deska*; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Lemež je glavno rezilo na ralu in plugu, ki v smeri oranja reže zemljo. Prvi lemeži na oralu so bili koničasti in leseni, pa tudi oplaz še ni bil povsem izoblikovan kot vodilni člen orala. V 8. in 9. stoletju se je orna zmogljivost lesenih ral bistveno izboljšala z uvajanjem železnih lemežev v obliki koničastih motik; na lesene oplaze so jih pritrjevali z nesklenjenim ploščatim obročem, ki se je držal rezilnega dela lemeža. Železni lemeži so v nasprotju z lesenimi zemljo bolj rezali in odrivali ter obenem ščitili lesene dele rala pred poškodbami in izrabo.

Oblika lemeža, ki med oranjem lomi, drobi zemljo, se je spreminjala sočasno z razvojem ornih naprav. Prvotne in najbolj preproste orne naprave z vprego za živino so bila rala, ki so imela praviloma somerno oblikovane železne lemeže, podobne motiki. Na bolj peščenih, rahlih zemljiščih je bilo (domnevno) možno uporabljati večje, do 40 cm dolge lemeže, na težkih ilovnatih tleh pa so zaradi težjega oranja uporabljali krajše, ožje in bolj koničaste lemeže.

Z uvajanjem plugov se je spremenila tudi oblika lemežev. Deska na (enojnem) plugu je bila praviloma pritrjena na desno stran na kozolec in nad lemež ter pod desno ročico. Zato je bil železni lemež pod leseno desko praviloma nesomeren, saj je imel izrazito povečano desno stran, da je privzdignil čim več zemlje, ki jo je nato lesena deska nad njim obračala za 180°, kar je bistveno izboljšalo način oranja. Značilno nesomerne lemeže z izrazito povečano desno stranjo so imeli razvojno posodobljeni leseni plugi z železnimi lemeži, deskami in črtali, ki jih je bilo zato mogoče še bolje oblikovno prilagoditi zelenemu načinu oranja, tj. čim bolj učinkovitemu obračanju zemlje. Takšni lemeži so praviloma štrleli iznad črte spodnjega roba deske, kar je zagotavljalo kakovostnejši zarez v zemljo, s tem pa njeno učinkovitejše obračanje.

Tudi z uvajanjem traktorskega oranja se je spreminjala oblika plugov ter oblika in velikost lemežev, ki so zdaj bolj trapezastih, trapezoidnih in drugih oblik, odvisno od načina oranja. Za razsežna ravninska polja se uporabljajo plugi z več lemeži in deskami, da se poveča učinkovitost dela in zmanjša obteževalni vpliv delovnih strojev na orno zemljo. V zadnjih letih so v rabi različne vrste sodobnih plugov, npr. obračalni, zasučni, pa tudi lemežni plugi.

Prim.: Baš 1968; Baš 1980; Bernik 2005; Grafenauer 1970a; Grafenauer 1970b; Orel 1961; SEL 2004

7. Skica

